

Hi ha alternatives a la presó?

Suplement del Quadern n. 220 de CJ - (n. 255) - Novembre 2020

Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona - 93 317 23 38 - info@fespinal.com

www.cristianismeijusticia.net

En general, no volem sentir parlar gaire, ni dels qui són a la presó ni de quan en surten, i més aviat volem que les persones que cometen algun delictes, sigui el que sigui, s'hi estiguin com més temps millor. Perquè no hem d'oblidar una cosa que és cabdal: malgrat que darrerament ha augmentat el nombre de persones empresonades per delictes econòmics (de coll blanc, en diem) o de trànsit entre d'altres, la gran majoria dels qui compleixen condemnes de presó provenen de sectors socials marcats per la pobresa i l'exclusió social.

Una radiografia d'urgència

A quina realitat ens referim? Malgrat que es tracta d'un món complex, algunes dades ens ajuden a contextualitzar-lo.

A Catalunya, al setembre del 2020, segons les últimes dades publicades pel Departament de Justícia de la Generalitat, hi ha 7.873 persones empresonades, de les quals un 93,48% són homes i un 6,52% són dones. La presó és una realitat eminentment masculina. La taxa de població encarcerada per cada 100.000 habitants és de 102,8. A Espanya és una mica superior (121,2) i en conjunt està situada a la franja alta en relació a la majoria dels països de la UE-15. A les presons catalanes hi ha un 52,6% d'espanyols i un 47,4% d'estrangers. El 80,5% compleixen condemna ferma, i un 19,5% són preventius. Un 25% està complint la condemna en tercer grau, i en aquest moment hi ha 126 interns en règim tancat. La taxa global de reincidència està situada al voltant del 30%.

Viure el dia a dia tancat

La vida en un centre penitenciari està marcada per les parets i les reixes, l'horari pautat i la rutina. Aquesta realitat és una pesada llosa que condiciona, i molt, la persona empresonada; en el cas del compliment de condemnes superiors als cinc anys, constatem un gran deteriorament personal, tant físic com mental, psicològic i emocional. La monotonia, el pas dels dies i les hores buides són elements omnipresents en totes les persones que són als centres penitenciaris. Alhora, es tracta d'un món tancat per definició, on tothom va amb la seva feixuga motxilla i alguns han viscut situacions extremes. Estem parlant d'un entorn molt hostil, jeràrquic i forçosament repressor, en què hi ha persones de tota mena i amb experiències vitals molt diferents, en què la violència i l'individualisme es manifesten de manera oberta. En un espai reduït conviuen interns que intenten superar un moment crític de la seva vida, alguns són agressius, n'hi ha que reconeixen el delictes comès i d'altres no, molts d'ells malden per deixar enrere múltiples addiccions.

La rehabilitació: és possible per a tothom?

Al nostre país, el model penitenciari es basa en el fet que el compliment de la condemna a presó comporti el reconeixement del delictes, que l'intern faci uns cursos en funció del delictes, que li permetin abordar de manera grupal i personal les causes que el van portar a delinquir, i que aprofiti l'estada a presó per superar mancances personals (educació formal, hàbits de treball, models de vida i valors...). En definitiva es tracta de

treballar una actitud desistent en relació al delictes comès. A partir d'aquests requisits i d'un cert temps de compliment de condemna l'intern comença a sortir a l'exterior. Primer es fa amb sortides programades, després amb permisos que progressivament són més llargs i més sovintejats. Si tot va bé, pot arribar a la situació del tercer grau o a altres modalitats que li permetin compaginar l'estada a la presó amb viure a la comunitat, fins i tot a la llibertat condicional. La realitat és que les estadístiques avalen un model penitenciari que es fonamenta en el retorn progressiu a la comunitat perquè així es facilita la reinserció social. Els interns que segueixen aquest model mostren en conjunt una taxa de reincidència força baixa, i encara més els que obtenen la llibertat definitiva des del tercer grau o la llibertat condicional.

El model penitenciari, però, mostra serioses dificultats per abordar la situació dels interns que, sigui per la causa que sigui, no entren en el procés de tractament penitenciari o havent-hi entrat, fracassen. Aquests interns, que precisament necessitarien que el sistema hi esmerces més esforços i més recursos, van quedant progressivament abandonats, i arriben al final del compliment de la condemna en segon grau sense haver seguit tractament, sense beneficis penitenciaris, sense haver-se vist inclosos en la cadena de permisos o havent quedat interrompuda. En força casos presenten un procés de degradació personal important; hi influeixen molts factors: el tipus de delictes, la presència d'addiccions, molts elements previs a l'estada a la presó –socials, familiars, psicològics–, la pròpia biografia personal; en general podem afirmar que els interns que assoleixen la llibertat definitiva en aquestes condicions són els

que acumulen les taxes de reincidència més elevades. Per a molts, l'assoliment de la llibertat, enlloc d'una porta oberta cap a una nova vida pot representar l'inici d'un viacrucis personal que els dugui altra vegada a la delinqüència i a la presó. En general són persones sense un entorn acollidor, ni social ni familiar, no tenen un lloc on anar a viure ni possibilitats de trobar feina, tenen problemes psicològics o psiquiàtrics, amb addiccions, o estan sense documentació ni arrelament en el cas d'estrangers sense papers.

Els punts més foscos de la presó

Hi ha algunes característiques que no són atribuïbles al sistema penitenciari sinó a la política penal del nostre país. Catalunya i Espanya presenten una taxa d'empresonament elevada en relació als països de la UE-15 tot i que la taxa de criminalitat està situada en una franja baixa. Aquesta flagrant contradicció és fruit d'un progressiu enduriment de les lleis penals de la mà d'una forta pressió social i mediàtica objectivament injustificada. Aquesta situació es concreta en llargues condemnes, molt excessives en relació al delictes, amb un baix percentatge de tercers graus i de llibertat condicional, i amb una molt minsa proporció de penes alternatives a la presó, molt més habituals en altres països europeus.

El punt més negre del sistema penitenciari és l'existència del règim tancat, una mena de presó dins de la presó. Tot i que la llei en limita la durada és molt freqüent que interns incapaços d'adaptar-se al règim ordinari de la presó hi passin llargues estades. Els defensors de drets humans sempre hem dit que el règim disciplinari té prou mecanismes

per abordar situacions problemàtiques, i que aquests interns no necessiten més reclusió sinó més tractament i atenció. Un altre element preocupant és la persistència de maltractaments i d'abusos de poder en algunes situacions conflictives, que tot i que són aïllats, caldria erradicar totalment, tal com reclamen institucions i organismes de defensa i protecció dels drets humans tant nacionals com internacionals.

En alguns casos, el mal funcionament del torn d'ofici fa que la defensa d'alguns interns provoqui situacions d'indefensió entre persones en situació de fragilitat social. La desconexió entre jutjats i la insuficient informatització dels expedients judicials provoca de vegades que hi hagi interns que desconeguin en quina situació penal i penitenciària es troben. Aquesta situació pot ser greu en el moment de la llibertat, en el cas que l'ex-intern tingui altres causes pendents.

Un problema important és la gran quantitat de droga que hi ha a la presó, no tant la que va destinada al consum propi sinó la que entra per ser venuda. És la que provoca baralles, tensions i moltes situacions conflictives. Per altra banda, la gestió del treball a la presó als tallers i als destins és també un problema. No hi ha feina per a tothom, i els criteris pels quals s'accedeix o no a la feina no són sempre clars. A més, les retribucions que reben els interns són molt baixes. No hem d'oblidar que molts interns passen diners a les seves famílies.

En un altre ordre de coses, hi ha un ampli marge de millora en l'abordatge de la malaltia mental, més enllà del debat sobre la inimputabilitat que podria comportar. Persones amb determinades malalties mentals han de complir la pena en centres penitenciaris, o haurien d'estar

en centres especialitzats? Aquesta situació s'ha de fer extensiva a determinades malalties, especialment si són cròniques, i a la situació de persones internes a partir d'una determinada edat? És assumible que aquestes persones, malalts i avis, compleixin la pena a la presó?

Pel que fa a les dones internes, es veuen obligades en la seva majoria a complir penes en mòduls que formen part de centres penitenciaris d'homes, sense tenir unes pautes de funcionament adaptades a la condició de gènere. La situació de la dona empresonada és doblement punyent, per l'afegit de culpabilització i d'estigma que pateixen i perquè les presons estan pensades per als homes.

Hi ha alternatives possibles a la presó

Tot el que he expressat ens porta a la necessitat de reflexionar sobre si hem de modificar el sistema penal i penitenciari. Hem de mantenir les presons tal com estan ara? Quin és el tractament que hem de fer, com a societat, de les persones que delinqueixen? Tenim alguna responsabilitat, tots plegats, en la rehabilitació i la reinserció de les persones que han complert una pena de presó? Ens adonem de l'abast que té per a tots nosaltres l'afirmació: «el retorn progressiu a la comunitat facilita la reinserció social», o bé «el tractament en la comunitat tendeix a ser més efectiu»?

Ens hem de convèncer tots, societat, jutges, mitjans de comunicació, polítics..., que llargues condemnes no serveixen de res positiu, i que tan sols provoquen la

degradació personal, física, intel·lectual i psicològica de qui les pateix. I que l'enruriment del codi penal no porta enlloc. La solució no és augmentar els delictes que comporten presó ni l'allargament de les condemnes. Cal invertir aquesta tendència. Molts delictes haurien de comportar penes alternatives a la presó que reforcessin la dimensió col·lectiva de la rehabilitació i una més gran responsabilitat de la comunitat en aquesta funció. I dins la presó caldria augmentar les mesures tendents al retorn progressiu a la comunitat per al màxim d'interns. De fet, la presó s'hauria de reservar per a determinats delictes greus. D'altra banda, el compliment de la pena de presó hauria de centrar-se molt més en la presa de consciència del mal causat a la víctima i en la reparació d'aquest dolor que no pas en el càstig. És el que anomenem un model de justícia restaurativa, cap al qual ens hem de dirigir.

I no oblidem que la millor política de prevenció de la delinqüència no és la política penitenciària sinó una política que tendeixi a la cohesió social i a la reducció de les desigualtats: un bon sistema educatiu, que redueixi l'abandó escolar en els trams de l'ensenyament obligatori i que faciliti l'accés a la continuïtat dels estudis a tothom; unes polítiques socials i urbanístiques que facilitin la inclusió social i territorial, el suport efectiu a les famílies en risc d'exclusió, una política pública d'habitatge, una política de prevenció de les addiccions i una major atenció a la salut mental.

Xavier Badia i Cardús
Justícia i Pau Barcelona